

Динамика в социалното конструиране на понятието за демокрация

Боряна Станчева

Research of the dynamics in the social construction of the notion of democracy: The paper analyzes the dynamic and controversial everlasting debate on the meaning of the notion of democracy. It provides an overview of research findings, related to democracy as ideology, system and philosophical concept. The concept of democracy is discussed with regard to its strengths and weaknesses, as well.

Key words: democracy, liberal democracy, "defective" democracies, democratic consolidation, quality of democracy

ВЪВЕДЕНИЕ

Развитието на демокрацията следва пулса на времето и отразява специфичните особености на обществата, в които функционира. Концепцията за демокрацията е една от най-дискусионните в сферата на политическите науки. Въпреки че занимава умовете на мислители, философи, общественици, политици, писатели, учени и изследователи от момента на нейната първа поява до сега, демокрацията все още не може да бъде еднозначно дефинирана и поставена в универсално признати семантични рамки.

Според Джовани Сартори „ако демокрацията бъде погрешно дефинирана, с течение на времето ще се изправим пред опасността да отхвърлим нещо, което не сме разбрали правилно, а в замяна да получим нещо, което въобще не желаем"¹³⁷. Алексис дьо Токвил добавя, че „именно начинът, по който употребяваме думите „демокрация“ и „демократично управление“, е причина за най-големите недоразумения"¹³⁸. Отсъствието на дефиниция не е само теоретичен проблем, тъй като то създава реална възможност за злоупотреба с демокрацията и нейните ценности. Бърнард Крик нарича демокрацията „фундаментално оспорвано понятие"¹³⁹, а Джовани Сартори говори за „ерата на обърканата демокрация"¹⁴⁰.

Многоаспектността на понятието демокрация е причина за съществуването на няколко паралелни насоки за неговото задълбочено изследване, а именно: 1) като принцип или доктрина на управление; 2) като система от институционални мерки и конституционни инструменти; 3) като философия, поведение, система от идеи и ценности¹⁴¹. Необходимо е да се подчертае, че тези три направления в тълкуването на демокрацията не се разглеждат изолирани едно от друго, тъй като те са взаимосвързани и развитието на всяко едно от тях оказва влияние върху останалите две.

Настоящата статия прави преглед на опитите за осмисляне на понятието за демокрация, като се опира на значими изследвания по проблема и се стреми към систематизация на различните аспекти, идентифицирани при анализа на многообразието от научни приноси.

¹³⁷ Сартори, Дж. *Теория на демокрацията. Книга 1, Съвременната дискусия*. Център за изследване на демокрацията, 1992, стр. 26.

¹³⁸ Сартори, Дж. *Теория на демокрацията. Книга 1, Съвременната дискусия*. Център за изследване на демокрацията, 1992, стр. 11.

¹³⁹ Крик, Б. *Демокрацията*. Издателство „Захари Стоянов“, 2008, стр. 9.

¹⁴⁰ Сартори, Дж. *Теория на демокрацията. Книга 1, Съвременната дискусия*. Център за изследване на демокрацията, 1992, стр. 11.

¹⁴¹ Вж. Крик, Б. *Демокрацията*. Издателство „Захари Стоянов“, 2008.

КЛАСИЧЕСКИ МОДЕЛИ НА ДЕМОКРАЦИЯ

От историческа гледна точка е трудно да се конкретизира по кое време и къде за пръв път се заражда идеята за демократично управление. Ако изхождаме от етимологията на понятието - „δημοκρατία“ (от старогръцки „δήμος“ – демос, народ, и „κράτος“ – сила, власт), то въвеждането на демократичен ред предполага наличието най-малко на някаква форма на държава, от една страна, и на общност от хора - демос, който да упражнява власт, от друга. Въпреки че отделни демократични практики са били прилагани на остров Хиос и в други части на античния свят, то апогеят на демокрацията като форма на управление и организация на обществения ред е документиран в града-държава Атина. Според Блякуел в периода 508 – 322 г. пр. Хр. полисът бил „съзнателно и несъмнено демократичен, автономен, агресивен и проспериращ“¹⁴².

Класическият модел на демокрация се отдалечава от съвременните представи за представителност и делиберация. Въпреки това, атинският пример в най-голяма степен се доближава до автентичната идея за народовластие, тъй като в процеса на вземане на решения участват всички, които са класифицирани като „граждани“. Демосът притежава върховната власт да изпълнява законодателни и юридически функции. Основните стълбове в политическата доктрина на атинската демокрация са равенство, свобода, спазване на закона и справедливостта¹⁴³. Тези ценности следва да бъдат диференцирани от семантичните рамки, в които ги поставя съвременните науки. В античните общества не се говори за отделни индивиди и техните права, вместо това на преден план е поставена общността от равни помежду си граждани. Последните не просто придобиват правото на свободно изразяване и участие в колективното вземане на политически решения, а по-скоро са задължени да го правят. Аристотел формулира водещия принцип на народовластието в Атина като гражданска добродетел¹⁴⁴, която възплъщава идеята за пълна отдаденост на гражданите на публичните дела и отказ от личните дела в полза на общото благо. Обществото е приравнено с държавата, респективно с политиката, а отделните личности могат „да се реализират пълноценно и да живеят почтено в и чрез полиса“¹⁴⁵. Според Аристотел човек е политизирано животно (зоон политикон), което съществува в симбиоза с изградената от него политическа система. Демосът конструира политическа общност от управляващи-управлявани, която е в основата на съществуването на форма на държава (полис), гарантираща обществени, а не индивидуални права и свободи. В знаменития си трактат „Политика“ Аристотел твърди, че демокрацията се крепи на свободата и равенството, които са тясно свързани помежду си¹⁴⁶. В заключение той добавя, че „класическата демокрация предполага свобода, а свободата предполага стриктно политическо равенство“¹⁴⁷.

Анализът на опита на древногръцките демократи е ключов момент в разбирането на историческата съдба на демокрацията, тъй като политическата общност на атиняните поставя основите, върху които ще стъпят европейските мислители и философи по време на Просвещението, за да проправят път за триумфа на съвременната либерална демокрация. Трябва да се обърне внимание на факта, че древногръцкото пряко народовластие почива на принципа на изключване – политическата култура толерира активността, но е изцяло патриархална. Жените, робите и някои други маргинализирани обществени

¹⁴² Blackwell, C. W. *Athenian democracy: a brief overview*. In C. Blackwell, ed., *Dēmos: Classical Athenian Democracy* (A. Mahoney and R. Scaife, ed., *The Stoa: a consortium for electronic publication in the humanities* [www.stoa.org], 2003, pp. 1-2.

¹⁴³ Вж. Held, D. *Models of democracy*. Stanford University Press. 1987, p. 13.

¹⁴⁴ Вж. Held, D. *Models of democracy*. Stanford University Press. 1987, p. 14.

¹⁴⁵ Held, D. *Models of democracy*. Stanford University Press. 1987, p. 14.

¹⁴⁶ Вж. Аристотел. *Политика*. София, 1995.

¹⁴⁷ Held, D. *Models of democracy*. Stanford University Press. 1987, p. 17.

прослойки не са допускани до участие в политическите дебати. В този смисъл, свободата не е функция на изконната човешка природа, а е ограничавана от принадлежност към пол и от произход. Допълнително ограничение, според Аристотел и Платон, се състои в липсата на професионална компетентност и експертиза в управлението. Двамата древногръцки философи причисляват демокрацията към неправилните форми на управление, приравнявайки я с властта на тълпата (охлократия). Те предупреждават още, че една от основните опасности пред демокрацията е демагогията, която може да се разглежда като прелюдия към установяването на противоположната политическа система – тиранията¹⁴⁸.

Принос към разбирането на античната демокрация има и погледът към Древен Рим, където формата на управление е наречена република – от лат. „res” – нещо, и „publica” – обществено, публично, т.е. „нещо, което принадлежи на обществото, на народа”. Акцентът отново се поставя върху факта, че върховният суверенитет е в ръцете на колективното тяло на народа. Иновативността на Римската сенатска република се корени в налагането на писано законодателство и в много голяма степен на въвеждането на длъжността на народния трибун. Длъжностните лица са избирани от плебеите, за да представляват техните интереси, ограничавайки властта на Сената. Поради големите размери на републиката, непозволяващи преки срещи между всички политически субекти, Римската демокрация прави първа стъпка към представителност в управлението посредством институционализирането на народните трибуни. Въпреки че цялата власт е в ръцете на хората, очевидна е необходимостта от установяване на баланс между различните нейни клонове.

Робърт Дал смята, че крахът на демокрацията и заместването на републиката с империя в Рим са неизбежни, тъй като римляните не съумяват да преустроят демократичната си система от пряка в представителна. Това, от своя страна, е наложително с оглед на огромното разстояние между центъра и периферията и практическата невъзможност на гражданите не само да вземат участие в гласуванията, но и да бъдат информирани за политическите процеси¹⁴⁹. С края на Римската република настъпва краят на ерата на пряката демокрация. За около хиляда години различни форми на монархични, олигархични, тиранични и диктаторски режими характеризират управлението на държавите от европейския континент.

В началото на 12-ти век в Европа отново се създават условия, които благоприятстват появата на демократична форма на управление. По това време в своя разцвет се намират малки по размери градове-държави, в които представителите на средната класа постепенно извоюват правото си на глас във вземането на решения. Към средата на 13-ти век войни, нашествия и вътрешни проблеми поставят бъдещето на демократичното управление под въпрос. Градът-държава постепенно губи своето влияние пред разгръщащата се мощ на националната държава. От историческа гледна точка тези процеси са съпътствани с концентриране на властта в центъра на държавата, което на практика маркира края на прякото гражданско участие. Според Робърт Дал „малките и по-големите градове са осъдени да влязат в рамките на тези по-големи и по-могъщи единици, за да се превърнат в най-добрия случай в подчинени елементи на управлението”¹⁵⁰.

Фактор, който не бива да се пренебрегва, е възходът на Католическата църква и огромното влияние, което тя оказва през Средните векове върху живота на хората на европейския континент. В тази връзка, Дейвид Хелд отбелязва, че противоположността на *homo politicus* (политическият човек) от Античността е тъкмо

¹⁴⁸ Вж. Янков, Г. и колектив. *Политология*. Университетско издателство „Стопанство”, София 2001, стр. 21.

¹⁴⁹ Вж. Дал, Робърт. *За демокрацията*. Обсидиан, 1999, стр. 19.

¹⁵⁰ Дал, Робърт. *За демокрацията*. Обсидиан, 1999, стр. 21.

homo credens (вярващият човек)¹⁵¹. Разклащането на безспорния дотогава авторитет на Католическата църква съвпада с разпада на феодалния строй, разпространението на реформистки движения и перспективата за формиране на национални държави.

Европейското Просвещение е периодът, в който идеята за демокрацията като форма на управление и като политическа философия отново попада в центъра на обществения фокус. Стъпвайки върху античния идеал, още през 1576 г. Жан Боден заявява, че първоизточникът на власт са законите, а суверенът е този, който има право да законодателства¹⁵². За първи път Боден концептуализира суверенитета като „абсолютна и вечна власт на републиката“¹⁵³. Томас Хобс добавя, че за да бъде работеща идеята за суверенитета, хората трябва доброволно да дадат съгласието да бъдат поставени под контрола на управляващите. Това схващане маркира момента, в който започва мисленето за хората като субекти на политическия процес, притежаващи определен набор от права. По подобие на Боден, Томас Хобс разглежда суверенитета като „напълно единен и идентифициращ се с държавата; всяко разделяне или фрагментиране на власт се счита за причина за нестабилност и политическо разделяне“¹⁵⁴.

Друг дискурс в дебата добавя Джон Лок, който смята, че управлението се опира върху съгласието на управляваните, дадено на управляващите, за да може последните да постигат целите на първите. Името на Джон Лок, един от основоположниците на либерализма, остава свързано с неговия принос за налагане на възгледа, че хората се раждат свободни и равни по природа. Обявявайки хората за равни по рождение и свободни да формират политически общности, Лок декларира правото им на собственост върху върховната власт, както и възможността им да избират на кого да гласуват своето доверие¹⁵⁵.

Политическата свобода като висша ценност е идейният двигател в теорията на Шарл дьо Монтескьо за разделението на властите. В контекста на силната властова централизация, наложена от династията на Бурбоните във Франция и кулминирала по време на управлението на Луи XIV, барон дьо Монтескьо лансира тезата, че концентрирането на повече властови правомощия неминуемо води до нарастване на злоупотребите с тях. Френският мислител смята, че те не бива да са съсредоточени в една фигура, която да олицетворява цялата държава, като добавя, че „властта трябва да бъде проверка за властта“¹⁵⁶.

Съществен принос към теорията на демокрацията има Жан-Жак Русо, който вярва, че всички хора са родени свободни и равни помежду си, следователно те не могат да бъдат насилствено подчинявани на ничия воля, освен ако съзнателно не са съгласни на това¹⁵⁷. Нещо повече, Русо твърди, че свободата може да се разглежда като реално измерение на политическия процес тогава, когато всички граждани участват в създаването на законите и по този начин следват своята собствена воля. Русо разглежда суверенитета като „израз на общата воля“, която от своя страна стои в основата на формулирането на обществен договор, уреждащ взаимоотношенията между суверен и управляващи. Всъщност, изхождайки от тези аргументи, френският мислител разработва своята доктрина за суверенитета като неотменимо и неделимо

¹⁵¹ Вж. Хелд, Д. *Демокрацията и глобалният ред от модерната държава към космополитно управление*. КХ, 2004, стр. 26.

¹⁵² Вж. De Benoist, Alain. *What is Sovereignty?* In: *Elements* No. 96/November 1999.

¹⁵³ Пак там, стр. 102.

¹⁵⁴ De Benoist, A. *What is Sovereignty?* In: *Elements* No. 96/November 1999, p. 105.

¹⁵⁵ Хелд, Д. *Демокрацията и глобалният ред от модерната държава към космополитно управление*. КХ, 2004.

¹⁵⁶ Montesquieu, Ch. *The Spirit of Laws* (1748). Kitchener, 2001, p. 172.

¹⁵⁷ Вж. Rousseau, J. J. *The Social Contract or Principles of Political Right* (1762). Translated by G. D. H. Cole, public domain.

човешко право, подчертавайки че „властта наистина може да бъде предавана, но не и общата воля“¹⁵⁸.

СЪВРЕМЕННА ТРАКТОВКА НА ПОНЯТИЕТО „ДЕМОКРАЦИЯ“

Съществува консенсус в научните среди по отношение на твърдението, че модерната демокрация е либерална. Тя функционира в съответствие с няколко основни принципа, които характеризират съвременната ѝ форма, а именно представителност и плурализъм. Либералната демокрация е конституционна, а не референдумна или популистка. Държава, която се управлява по демократичен модел, е и правова. Налице е работеща система от „проверки и баланси“, които ограничават и подлагат на взаимен контрол и отчетност органите на трите клона на властта: законодателна, изпълнителна и съдебна. В допълнение, демократичните форми на управление варират от парламентарни през полупрезидентски до президентски.

При дефинирането на комплексно понятие, каквото е демокрацията, могат да бъдат приложени два основни подхода:

- *позитивистичен*, съдържащ се в определяне на демокрацията посредством назоваване на необходимите атрибути, практики и институции за нейното функциониране;

- *негативистичен*, очертаващ контурите на демокрацията посредством анализ на същността на недемократични форми на управление.

Карл Попър разглежда демократичното управление като „система от институции, която позволява осъществяването на публичен контрол над правителството и неговата смяна по волята на управляваните и им дава възможност да извършват реформи без прилагане на насилие, дори против волята на управляващите“¹⁵⁹. Джовани Сартори също подчертава ролята на контрола в демократичния процес, като заявява, че делегирането на власт протича в две основни направления – отдолу нагоре и отгоре надолу, при което е необходимо гарантирането на равновесие между двете форми на овластяване¹⁶⁰.

В разбирането си за демокрация Ралф Дарендорф акцентира върху приноса на плуралистичното гражданско общество, а Морис Дюверже разглежда демокрацията по-скоро като универсален принцип.

Робърт Дал говори за наличие на реална и идеална демокрация, изтъквайки, че идеалът може да служи като ориентир, като желано, макар и недостижимо състояние на политическата система. Джовани Сартори също тематизира двуполюсната същност на демокрацията и предлага своето виждане за съществуването на дескриптивна и прескриптивна нейна форма¹⁶¹. Сартори отхвърля тезата на Дал, че терминът демокрация трябва да бъде употребяван единствено по отношение на идеалната форма на управление. Според италианския политолог „демократията дължи своето съществуване на идеалите си“¹⁶², затова не е необходимо реалната форма да бъде отграничена в отделно понятие, достатъчно е само детайлното дефиниране на единния термин демокрация, включващ в себе си както описание, така и предписание за развитие.

В книгата си „Модели на демокрация“ Дейвид Хелд прави съпоставка между класическите модели, към които той причислява атинската демокрация, римския

¹⁵⁸ Rousseau, J. J. *The Social Contract or Principles of Political Right* (1762). Translated by G. D. H. Cole, public domain, p. 27.

¹⁵⁹ Янков, Г. и колектив. *Политология*. Университетско издателство „Стопанство“, София 2001, стр. 24.

¹⁶⁰ Вж. Сартори, Дж. *Теория на демокрацията. Книга 1, Съвременната дискусия*. Център за изследване на демокрацията, 1992.

¹⁶¹ Вж. Сартори, Дж. *Теория на демокрацията. Книга 1, Съвременната дискусия*. Център за изследване на демокрацията, 1992.

¹⁶² Сартори, Дж. *Теория на демокрацията. Книга 1, Съвременната дискусия*. Център за изследване на демокрацията, 1992, стр. 19.

републиканизъм, либерализма и директната демокрация, и вариантите на демокрация от ХХ век – конкурентен елитизъм, плурализъм и корпоративен капитализъм, демокрация на участието, съвещателна демокрация и др.¹⁶³. Според автора всички модели могат да се групират в две основни категории: на първо място, директна демокрация или демокрация на участието (система от процедури за вземане на решения, в която гражданите са директно въввлечени); на второ място, либерална или представителна демокрация (система от избрани представители, които действат, водени от интересите на гражданите и съобразно върховенството на закона).

Допирната точка между голяма част от теоретичните разработки е минималистичната концепция за същността на демокрацията. Така наречената електорална демокрация събира в себе си необходимите условия за демократичност на една политическа система, конструира ядрото на демокрацията, без да отразява нюансите в развитието ѝ и надграждането с допълнителни елементи. Изхождайки от тази презумпция, Лари Даймънд насочва към „необходимостта от минимални нива на свобода (на слово, на медии, на сдружаване и събрания), които да придават значение на конкуренцията и участието“¹⁶⁴. Във фокуса на електоралната демокрация очаквано са поставени свободните и честни избори, гарантиращи представителност на управлението, и принципът за власт на мнозинството, който е директно следствие от произведения вот. С други думи, електоралният подход поставя мултидименсионалната природа на демокрацията в една опростена плоскост, която не взема под внимание „степената, до която многопартийните избори могат да изключат значими части от населението от борбата за власт или от възможността да защитават своите интереси, както и да остави значими области от вземането на решения извън контрола на избраните длъжностни лица“¹⁶⁵. Друг съществен проблем на минималистичната дефиниция се крие в това, че приложена на практика, тя класифицира държави с признати дефицити като демократични. Всъщност, задълбочен анализ на недемократичните режими отчетливо показва, че процесите по организиране и провеждане на избори могат да характеризират политическия ландшафт и на дефектни управленски системи.

Концепцията за либералната демокрация, бидейки доминираща форма на управление в световен мащаб към момента, стъпва върху минималистичните възгледи за изборност и осигуряване на базов каталог от граждански и политически права, които да я обезпечат, но стеснява периметъра на демократичността и добавя критерии като плурализъм, върховенство на закона, опазване на човешките права и тези на малцинствата.

Клаус Офе формулира четири отличителни характеристики на либералната демокрация: държавност; върховенство на закона; политическа конкуренция; отчетеност¹⁶⁶. Политологът припомня, че в съвременен контекст демократичността е атрибут единствено и само на държавите. Според Офе „изглежда демокрациите винаги са „правоприемни режими“, следващи недемократични форми на управление в процес на преход към демокрация, или демократизиране на пред-демократичен режим (военен, авторитарен, теократичен, тоталитарен, колониален и т.н.)“¹⁶⁷.

¹⁶³ Вж. Held, David. *Models of Democracy*. Polity Press, 2006.

¹⁶⁴ Diamond, L. *Defining and Developing Democracy*. In: *Developing Democracy: Toward Consolidation*. John Hopkins University Press, Baltimore, 1999, p. 32.

¹⁶⁵ Diamond, L. *Defining and Developing Democracy*. In: *Developing Democracy: Toward Consolidation*. John Hopkins University Press, Baltimore, 1999, p. 33.

¹⁶⁶ Офе, С. *Crisis and Innovation of Liberal Democracy: Can Deliberation Be Institutionalised?* In: *Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha 2011*, pp. 447 – 472, p. 451.

¹⁶⁷ Офе, С. *Crisis and Innovation of Liberal Democracy: Can Deliberation Be Institutionalised?* In: *Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha 2011*, pp. 447 – 472, p. 451.

Видно е, че либералната демокрация не може да се отъждестви с правото на гражданите да избират и да бъдат избирани, тъй като вотът, сам по себе си, запечатва моментната снимка на аритметичното мнозинство в обществото. Резултатите от изборите, дори те да са свободни и честни, не отразява плуралистичните интереси, взаимоотношения и цели на отделните субгрупи, съставляващи т.нар. „демос“. В този ред на мисли, приносът на модерната либерална демокрация се съдържа в зачитането на правата на малцинството в процеса на вземане на решения – принцип, който дерогира демократичното управление на мнозинството.

Коваловски е на мнение, че „принципът за управление на мнозинството сам по себе си не конституира демокрация; сещаме се за тиранични режими, ползвали се с подкрепата на мнозинството“¹⁶⁸. За да се поддържа институционалната устойчивост на либералната демокрация, е необходимо да балансира между портфолио от отговорности, идентифицирани от откритото на изборите мнозинство с подкрепата на останалото в политическа опозиция малцинство и представяваните от него публични интереси и общности. Платнер говори за „дуалната природа на либералната демокрация“¹⁶⁹, която се проявява в съпротивлението между осигуряване на оптималния вариант за изразяване на народния суверенитет, от една страна, и ограничаването на мнозинството, аргументирано с конституционно гарантираните равни права на всички граждани, включително и на тези, които се причисляват към малцинството извън управлението. Може да се заключи, че по този начин либералната демокрация не преследва един идеал, а „две различни и понякога конкуриращи се цели“¹⁷⁰.

Друг представител на съвременната демократична мисъл – социологът Ален Турен – счита, че сигурността, която строго дефинираните процедури придават на демокрацията, неминуемо довеждат до апатия и липса на ангажираност от страна на гражданите. Ето защо, той счита, че „трябва да надхвърлим процедурните правила, въпреки че те са необходими, ако искаме демокрацията да съществува“¹⁷¹. Често процедурният подход може да постави демокрацията в рамките на формалността, което да окаже влияние върху способността ѝ да работи нормално.

Турен обръща внимание на факта, че съвременната представа за демокрацията съдържа както идеята за негативна свобода (стремежът към по-голямо зачитане на личните свободи), така и тази за позитивна свобода (желанието за социална система, призната за справедлива от мнозинството). Според френския социолог помиряването между двете се олицетворява с демократичната воля, чиято мисия е да балансира между лични свободи и общности. Ален Турен заключава, че „демократията не се основава единствено на закони, а преди всичко на политическа култура“¹⁷².

В най-общ план оркестрирането на комплексна система, каквато несъмнено е демокрацията, се постига чрез поредица от последователни стъпки по пътя към цялостна, завършена демократична консолидация. Тя може да бъде негативна и позитивна. В първия случай консолидацията става възможна поради липсата на атрактивна на демокрацията алтернатива. Позитивно консолидирана е тази политическа система, която се легитимира двустепенно: от политическия елит, който я счита за безалтернативна, и от гражданите, които допринасят за нейната легитимност.

¹⁶⁸ Plattner, M. *Populism, Pluralism, and Liberal Democracy*. In: *Journal of Democracy*, Vol. 21, No 1. January 2010, pp. 81-92, p. 84.

¹⁶⁹ Plattner, M. *Populism, Pluralism, and Liberal Democracy*. In: *Journal of Democracy*, Vol. 21, No 1. January 2010, pp. 81-92, p. 84.

¹⁷⁰ Пак там.

¹⁷¹ Touraine, A. *What is democracy?* Westview Press, 1997, p. 9.

¹⁷² Touraine, A. *What is democracy?* Westview Press, 1997, p. 14.

Ако позитивистичният подход търси отличителните характеристики на демокрацията, то негативистичният прием търси дефиниция чрез посочване на това какво тя не е. Тук не става дума за огледалния образ на демократичното управление, а по-скоро за формални или непълноценно функциониращи режими. Техният анализ служи не само за утвърждаване образа на идеалната демокрация, но в много по-голяма степен води до изясняване на потенциалния каталог от дефицити, които могат да я съпътстват или дори да саботират нейната виталност.

Академичните дебати все още не са произвели консенсус по въпроса за наименованието системите, които не могат да бъдат класифицирани нито като демократични, нито като авторитарни или авторитарни. От една страна, те несъмнено попадат в демократични спектър на управление, поради което им се приписва етикетът „демокрация“. От друга страна обаче, подобни политически системи биват описвани като подвидове на демокрацията, полу-демокрации, хибридни режими, контролирани демокрации, формални демокрации и т.н.

Дефектните форми на демокрация също се характеризират с работещи електорални институции и процедури, но някои от ключовите елементи на демократичната практика са силно изродени. Това, от своя страна, може да афектира върху устоите на системата и да деформира базисни принципи като равенство, разделение на властите, отчетност и т.н.

Волфганг Меркел, позовавайки се на Лари Даймънд и Фрийдъм Хаус, въвежда тристепенна диференциация между либерални, полу-либерални и нелиберални демокрации. Безспорен е фактът, че в началото на 21-ви век в световен мащаб доминира либералната форма на управление (58,3% от държавите). Не може обаче да се подмине без притеснение статистиката, според която близо ½ от държавите в света се причисляват към междинните или напълно нелиберални демокрации.

Според Волфганг Меркел най-често срещаното проявление на дефектна демокрация е нелибералната ѝ форма. Нелибералната демокрация, въведена терминологично от Фария Закария през 1997 г., не гарантира в достатъчна степен контрол на законодателната и изпълнителната власт от страна на съдебната система. Освен това, конституционните норми не са върховен източник на право по отношение на действията на правителството и във връзка със закрилата на индивидуалните граждански права. Нещо повече, те могат да бъдат частично отменени или все още да са утвърдени. Нарушен е принципът за върховенство на закона, респективно за правова държава.

В своята книга „Интимните неприятели на демокрацията“ философът Цветан Тодоров теоретизира заплахите пред демократичната система в две основни направления: от една страна, външни за нея фактори, процеси, събития и явления, които по правило не попадат под нейния контрол и, от друга страна, заложен в същността ѝ парадокси, които са в състояние да разклатят основите ѝ отвътре-навън. В склонността на демокрацията да допусне толериране или negliжиране на един от нейните компоненти пред всички останали Тодоров съзира реална опасност и парадокс за нейното функциониране. Философът добавя, че „народът, свободата, прогресът са съставни елементи на демокрацията, но ако един от тях се отдели от другите, като по този начин се измъкне от всякаква форма на ограничение и се утвърди един-единствен принцип, те стават опасности: популизъм, ултралиберализъм, месианство – интимните неприятели на демокрацията“¹⁷³.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Преходът към съвременната форма на непряка представителна демокрация е съпътстван от дълъг процес на трансформация на общественото мнение и е поставен в исторически контекст на множество превратности. Продължителната

¹⁷³ Тодоров, Цв. *Интимните неприятели на демокрацията*. Изток-Запад. София, 2013, стр. 26.

доминация на монархически и аристократични режими, Френската революция и последиците от нея, формирането на националните държави, националсоциализмът, фашизмът, комунизмът и разделянето на Европа – това е една малка част от предизвикателствата, пред които се изправя демократичната идея във огромни времеви промеждутък между първоначалната ѝ поява в Древна Гърция и модерната форма на демократично управление.

Историческият контекст, в който протича процесът по осмисляне на понятието „демокрация“, оказва влияние както върху опитите за неговото дефиниране, така и върху стимулите за практическото прилагане на демократичните модели. Европейското Просвещение поставя основите на модерността, осигурява съществен гласък в изследването на демокрацията и поставянето ѝ на ново теоретично и практическо равнище на знанието. В резултат на секуларизацията, държавата, представляваща светската власт, се отделя не само от Църквата, но и от представата за владетеля, който я управлява. След дълъг възход на демократичната идея, в началото на 21-ви век е ясно, че краят на историята няма да настъпи с победата на либералната демокрация. Основното преимущество на демокрацията е, че тя не налага система от правила, а отразява особеностите на средата, в която се прилага. По този начин демократичната идея се доразвива и укрепва, водена не от принудата, а благодарение на свободната воля на хората. Ето защо, динамиката в разпределянето на компетенции в контекста на глобализация и транснационализация в момента обуславят необходимостта от преосмисляне, адаптиране или преоценка на утвърденото от Просвещението досега разбиране за понятието „демокрация“.

С оглед на комплексното взаимодействие между компонентите, съставляващи демокрацията, и невъзможността за нейното обективно дефиниране, в последните години академичният дебат е доминиран от развитието на концепцията за качество на демокрацията. От изследователска гледна точка, този подход за анализ и оценка на политическата система добавя стойност чрез фокусиране върху начина, по който тя функционира към момента и чрез обхващане елементите на сложния контекст, в който тя се формира и развива.

Очевидно е, че изправена пред натиск отдолу-нагоре за повече легитимност и ефективност, и отвън-навътре за по-силно над- и транснационално равнище, съвременната демокрация ще трябва да добави или отнеме нещо от своя характер, ще се сблъска с вътрешни и външни заплахи и в крайна сметка неминуемо ще реформира своята система от правила, принципи и практики. Същевременно, тя трябва да запази автентичната си причина за съществуване (*raison d'être*), която по думите на Юрген Хабермас се състои във „вярата на хората, че все още има възможност за колективно оформяне на предизвикателното бъдеще“¹⁷⁴.

ЛИТЕРАТУРА:

- [1] Сартори, Дж. *Теория на демокрацията. Книга 1, Съвременната дискусия*. Център за изследване на демокрацията, 1992.
- [2] Крик, Б. *Демокрацията*. Издателство „Захари Стоянов“, 2008.
- [3] Blackwell, C. W. *Athenian democracy: a brief overview*. In C. Blackwell, ed., *Dēmos: Classical A Athenian Democracy* (A. Mahoney and R. Scaife, ed.), *The Stoa: a consortium for electronic publication in the humanities* [www.stoa.org], 2003.
- [4] Held, D. *Models of democracy*. Stanford University Press. 1987.
- [5] Аристотел. *Политика*. София, 1995.
- [6] Янков, Г. и колектив. *Политология*. Университетско издателство „Стопанство“, София 2001.

¹⁷⁴ Habermas, J. Leadership and Leitkultur. In: The New York Times. http://www.nytimes.com/2010/10/29/opinion/29Habermas.html?pagewanted=3&_r=0 (Published on October 28, 2010).

[7] Дал, Робърт. *За демокрацията*. Обсидиан, 1999.

[8] Хелд, Д. *Демокрацията и глобалният ред от модерната държава към космополитно управление*. КХ, 2004.

[9] De Benoist, Alain. *What is Sovereignty?* In: Elements No. 96/November 1999. Montesquieu, Ch. *The Spirit of Laws* (1748). Kitchener, 2001.

[10] Rousseau, J. J. *The Social Contract or Principles of Political Right* (1762). Translated by G. D. H. Cole, public domain.

[11] Diamond, L. *Defining and Developing Democracy*. In: *Developing Democracy: Toward Consolidation*. John Hopkins University Press. Baltimore, 1999.

[12] Offe, C. *Crisis and Innovation of Liberal Democracy: Can Deliberation Be Institutionalised?* In: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha 2011, pp. 447 – 472.

[13] Plattner, M. *Populism, Pluralism, and Liberal Democracy*. In: *Journal of Democracy*, Vol. 21, No 1. January 2010, pp. 81-92.

[14] Touraine, A. *What is democracy?* Westview Press, 1997.

[15] Тодоров, Цв. *Интимните неприятели на демокрацията*. Изток-Запад. София, 2013.

[16] Habermas, J. Leadership and Leitkultur. In: *The New York Times*. http://www.nytimes.com/2010/10/29/opinion/29Habermas.html?pagewanted=3&_r=0
(Published on October 28, 2010).

За контакти:

Докторант Боряна Станчева, Катедра “Европеистика и международни отношения”, Русенски университет “Ангел Кънчев”, тел.: 082 888 790, e-mail: bstancheva@uni-ruse.bg.

Докладът е рецензиран.